

Ηρώ Μαθιουδάκη

Οι οικίες των Θυσιασθέντων Βοών και Πεσμένων Ογκολίθων στην Κνωσό: Νέα στοιχεία από τη μελέτη κεραμικού υλικού

ABSTRACT

This contribution focuses on the study of the pottery assemblage found in the space occupied by the Houses of the Fallen Blocks and the Sacrificed Oxen in the southeast corner of the Palace of Knossos. This deposit was crucial for Evans's definition of the 'Great Earthquake', because together with the fallen blocks it was considered the consequence of a massive destruction. The deposit standing for this event played a *de facto* role in the definition of the New Palace era from the very beginning and, in this respect, is very important for the history of the palace of Knossos. There is no sign of stratification above the floor levels of the houses, with the material usually interpreted as a post-destruction fill. The abundance of the ceramic material and the unique repertory of the forms prompted Evans to call this deposit a storehouse of MM III domestic pottery. The large quantities of pottery from these Houses provide a fuller picture of what types and styles were prevalent in MM IIIA, given that we do not have many published deposits from the palace or town of Knossos.

ΛΕΞΕΙΣ ΚΛΕΙΔΙΑ: Κνωσός, οικίες, κεραμική, τυπολογία, MM III, νεοανακτορική, μεσομινωική, σεισμός, εισηγμένα αγγεία

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

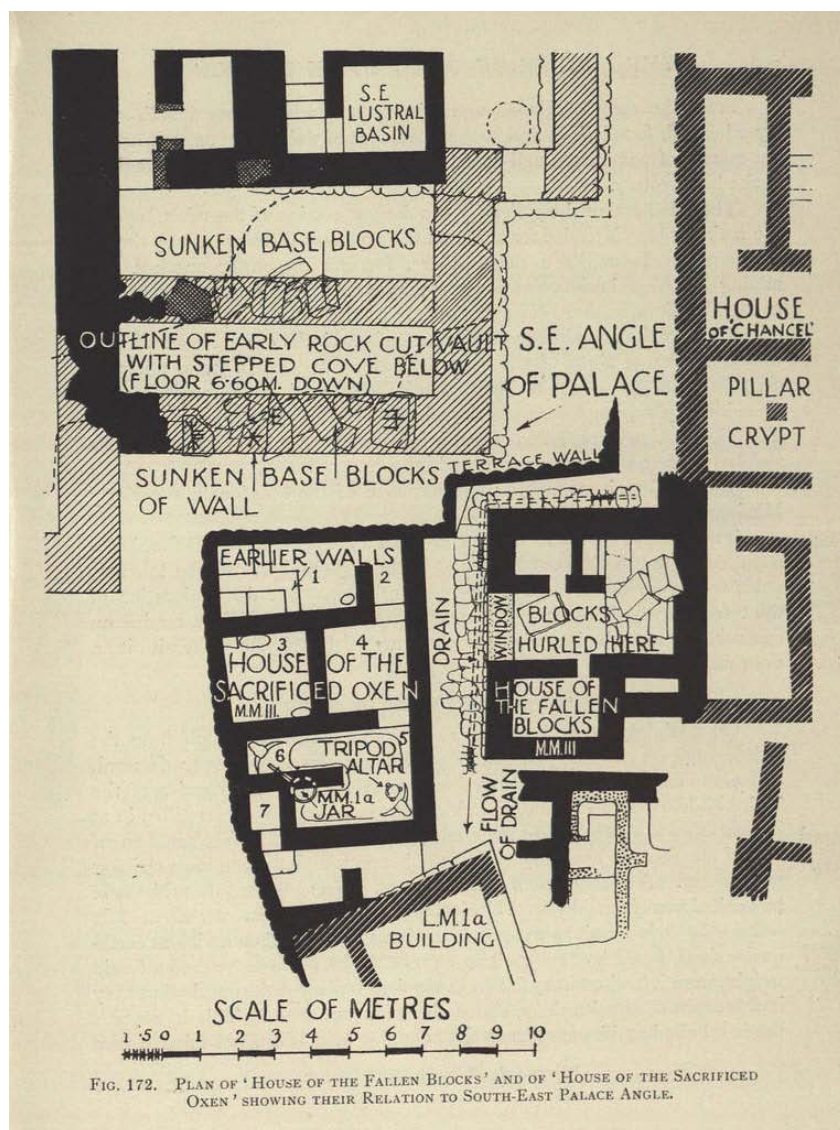
Οι οικίες των Θυσιασθέντων Βοών και Πεσμένων Ογκολίθων στη νοτιοδυτική γωνία του ανακτόρου της Κνωσού αναδεικνύουν το μέγεθος της, σεισμικής ενδεχομένως, καταστροφής στην αρχή της νεοανακτορικής περιόδου. Οι οικίες έδωσαν μεγάλο αριθμό ευρημάτων που είναι ενδεικτικός του χαρακτήρα της περιόδου. Ο Έβανς αντιμετώπισε τις δύο αυτές οικίες ως ενότητα θεωρώντας τις τμήμα του οικισμού της Κνωσού. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει «η κάτοψή τους μας έδωσε για πρώτη φορά την εικόνα της χωροταξικής οργάνωσης ενός μικρού τμήματος του οικισμού της Κνωσού της τελευταίας μεσομινωικής περιόδου». Δεν υπάρχουν ενδείξεις στρωματογραφίας πάνω από το επίπεδο των δαπέδων των οικιών. Η πληθώρα κεραμικού υλικού και το ιδιαίτερο σχηματολόγιο οδήγησε τον Έβανς στη θεώρηση της απόθεσης ως «αποθήκης οικιστικής κεραμικής». Σύμφωνα με τον Μακένζυ η απόθεση είναι δευτερογενής, καθώς υπάρχουν συνανήκοντα μεταξύ των επιμέρους ομάδων από τις δύο οικίες και τον διάδρομο ανάμεσά τους. Η μελέτη του συνόλου της κεραμικής πραγματοποιήθηκε από τη συγγραφέα του παρόντος στο πλαίσιο ερευνητικού προγράμματος.¹ Η απόθεση περιελάμβανε

¹ Η μελέτη του υλικού των οικιών πραγματοποιήθηκε με την υποστήριξη και οικονομική ενίσχυση του «Κεφαλαίου

συνολικά περίπου 6000 όστρακα που ανήκουν κυρίως σε σταμνόσημα και προχυτικά αγγεία μεσαίου μεγέθους, κυρίως αποθήκευσης ή μεταφοράς. Η δεύτερη πιο κοινή κατηγορία είναι τα αγγεία πόσης και βρώσης. Το υλικό σχετίζεται στενά με εκείνο των αποθέσεων του «Δωματίου του Ελαιοπιεστηρίου» και της «Αποθήκης των Πίθων με Μετάλλια» του ανακτόρου της Κνωσού. Ωστόσο, οι οικίες που εξετάζονται εδώ περιελάμβαναν περισσότερους τύπους αγγείων από εκείνους που βρίσκουμε σε αντίστοιχα ανακτορικά σύνολα.

ΟΙΚΙΕΣ ΚΑΙ ΣΕΙΣΜΟΣ

Οι οικίες των Θυσιασθέντων Βοών και Πεσμένων Ογκολίθων βρίσκονται κοντά στη νοτιο-ανατολική γωνία του ανακτόρου (Εικ. 1). Η περιοχή αυτή θεωρείται τμήμα της προϊστορικής

Εικ. 1. Κάτοψη των οικιών που εξετάζουμε (Εβανς 1928, Εικ. 172).

πόλης της Κνωσού και δείχνει σύμφωνα με τον Έβανς «πως οι ταπεινές οικίες των τεχνιτών συγκεντρώθηκαν γύρω από τα ίδια τα σύνορα του ανακτόρου» (Evans 1928, 300). Οι οικίες βρέθηκαν από τους Έβανς και Μακένζυ στο διάστημα μεταξύ Μαρτίου και Ιουνίου του 1922 στο πλαίσιο εκτεταμένων ανασκαφών στην περιοχή της Νότιας – Νοτιοανατολικής οικίας (Mackenzie 1922, 35). Περιγράφονται από τον Έβανς σε κεφάλαιο του έργου του επικεντρωμένο στις καταστροφικές επιπτώσεις των σεισμών στην Κρήτη (Evans 1928, κεφ. 45). Διατηρούνται μόνο οι υπόγειοι χώροι των οικιών. Η οικία των Πεσμένων Ογκολίθων βρέθηκε σε απόσταση περίπου 1,5 μ. από τη γωνία του ανακτόρου. Καταστράφηκε από μεγάλους ογκολίθους που «εκτοξεύτηκαν από τους παραπλήσιους ανακτορικούς τοίχους εξαιτίας ενός βίαιου σεισμικού γεγονότος» (Evans 1928, 296) και αφέθηκαν εκεί όπου έπεσαν μέχρι σήμερα. Η οικία δεν επισκευάστηκε, αλλά βρέθηκε γεμάτη κεραμεική, ενδεχομένως από τη στιγμή της σεισμικής καταστροφής. Υλικό από την ίδια καταστροφή βρέθηκε επίσης σε σχέση με την κοντινή οικία των Θυσιασθένων Βοών και τον διάδρομο μεταξύ τους. Τα επιφανειακά στρώματα περιελάμβαναν αρκετά όστρακα της ΥΜ ΙΙΙ περιόδου, αλλά κάτω από αυτά η κεραμεική ήταν αποκλειστικά ΜΜ ΙΙΙ. Κατά τη διάρκεια της ανασκαφής κατέστη σαφές ότι η κεραμεική των δύο οικιών ήταν παρόμοια χαρακτήρα, μη στρωματογραφημένη, και προήλθε από την καταστροφή τμήματος της πόλης και του ανακτόρου από σεισμό. Έκτοτε οι δύο οικίες αντιμετωπίζονται ως ενότητα.

Σε κάποιο βαθμό η απόθεση αυτή διαμόρφωσε την αντίληψη του Έβανς τόσο για τον σπουδαίο ρόλο των σεισμών ως οριοθετήσεων σε ανασκαφικές ακολουθίες, όσο και στην ιστορία του ανακτόρου και τη χρονολόγηση των φάσεών του. Το σεισμικό αυτό γεγονός τοποθετήθηκε από τον Evans στο τέλος της ΜΜ ΙΙΙ περιόδου ορίζοντας το τέλος του ίδιου αρχαιολογικού ορίζοντα με το περιεχόμενο των μεγάλων ΜΜ ΙΙΙ αποθηκών του ανακτόρου (δηλ. των «ΒΑ αποθηκών» και των «Αποθηκών των Πίθων με Μετάλλια»), της κεραμεικής που είχε τοποθετηθεί σε κασέλες στη δυτική περιοχή του ανακτόρου (δηλ. στις «Δεξαμενές κάτω από το κεντρικό κλιμακοστάσιο») και άλλων ανακτορικών αποθετών, μεταξύ των οποίων και το υλικό των «Ιερών Θησαυροφυλακίων». Οι Έβανς και Μακένζυ έκαναν συχνά λόγο για την ομοιότητα των «σταμνών με το ιώδες-καστανό επίχρισμα» των Θησαυροφυλακίων με εκείνες που βρέθηκαν στις οικίες που εξετάζουμε εδώ. Επομένως το σύνολο αυτό έπαιξε από την αρχή σπουδαίο ρόλο στην περιοδολόγηση.

Η οικία των Πεσμένων Ογκολίθων είναι η μικρότερη σε μέγεθος (π. 32 τμ), αλλά η κατασκευή της είναι πιο στιβαρή. Δεν υπάρχουν ίχνη εισόδου στο ισόγειο, επομένως πρόκειται για τους υπόγειους χώρους της οικίας. Στο ημερολόγιο ο Μακένζυ υποθέτει ότι η οικία των Πεσμένων Ογκολίθων ήταν διόροφη με την πρόσοψή της στα νότια (Mackenzie 1922, 37 και 43). Στον δυτικό τοίχο του σωζόμενου κεντρικού δωματίου υπήρχε άνοιγμα παραθύρου πλάτους 1,90 μ., το οποίο παρείχε επαρκή φωτισμό στο δωμάτιο. Η οικία αποτελούσε ενδεχομένως την έδρα ενός τεχνίτη που εξειδικευόταν στην κατασκευή λίθινων λύχνων, τμήματα ορισμένων εκ των οποίων βρέθηκαν στο δάπεδο του κεντρικού δωματίου (Evans 1928, εικ. 174).

Η οικία των Θυσιασθέντων Βοών (π. 40 τμ) αποτελεί τυπική πολύχρωμη αρχιτεκτονική ενότητα της περιόδου. Ίσως κατασκευάστηκε λίγο νωρίτερα, καθώς μέρος τοίχου της εδράζεται σε παλαιοανακτορικό πιθαμφορέα (Mackenzie 1922, 49). Και στην περίπτωση της

οικίας αυτής ο Μακένζυ αναφέρει την πιθανή ύπαρξη άνω ορόφου, όπου θα βρίσκονταν τα διαμερίσματα ενδιαίτησης, ενώ η πρόσοψη βρισκόταν ίσως στην πλευρά του διαδρόμου στα ανατολικά (Mackenzie 1922, 44). Σε ένα από τα δωμάτια βρέθηκαν τα κρανία βοοειδών και οι τριποδικές τράπεζες που απεικονίζονται στο βιβλίο του Έβανς και σχετίστηκαν με την τέλεση θυσίας που ίσως έλαβε χώρα μετά το σεισμικό γεγονός (Evans 1928, fig. 175). Σε άλλο δωμάτιο ανατολικότερα βρέθηκαν και άλλα λείψανα βοοειδών (Mackenzie 1922, 49). Στο βορειότερο δωμάτιο της οικίας εντοπίστηκαν τοίχοι μιας παλαιότερης φάσης που σχετίζονται με την εύρεση των MM IIA πολύχρωμων αγγείων (Evans 1928, πίν. IX), τα οποία έδωσαν το όνομα «πολύχρωμη» στο σύνολο της κεραμικής απόθεσης (αγγλ. *South Polychrome deposit*). Μεταξύ των δύο οικιών υπάρχει διάδρομος πλάτους 1,5 μ. με τμήμα λίθινου αγωγού αποχέτευσης και επίστρωση λίθινων πλακών τύπου καλντεριμιού.

Ο ΧΑΡΑΚΤΗΡΑΣ ΚΑΙ Η ΚΕΡΑΜΕΙΚΗ ΤΗΣ ΑΠΟΘΕΣΗΣ

Οι προηγούμενες μελέτες αντιμετωπίζουν την απόθεση αυτή ως σύνολο, καθώς από την αρχή φάνηκε ότι η κεραμική δεν είναι στρωματογραφημένη (Mackenzie 1922, 44, Evans 1928, 303 και MacGillivray 1998, 46). Η ανασκαφή δεν αποκάλυψε κανονικά δάπεδα και το ίδιο παρατηρήθηκε και στον διάδρομο μεταξύ των οικιών: «Η κεραμική φαίνεται πως απλώς ρίχτηκε εκεί» (Mackenzie 1922, 58). Ο Μακένζυ τοποθετεί χρονικά το υλικό στη MM IIIα, αν και περιστασιακά αναφέρει ότι η απόθεση καλύπτει χρονικά όλη τη διάρκεια της MM III. Ο ίδιος σημειώνει την εύρεση δειγμάτων πρωιμότερης κεραμικής σε υψηλότερα σημεία, γεγονός που υποδεικνύει στρωματογραφικές ασυνέπειες λόγω αναμόχλευσης υλικού (Mackenzie 1922, 58). Η δική μας μελέτη επιβεβαίωσε την εύρεση συνανηκόντων οστράκων στο υλικό των οικιών και του διαδρόμου. Ωστόσο, τα συνανήκοντα δεν βρίσκονται σε τόσο μεγάλο ποσοστό όσο θα ανέμενε κανείς από ένα σύνολο που προέκυψε από τον καθαρισμό περιοχής ύστερα από σεισμικό γεγονός. Πρέπει επίσης να σημειώσουμε πως βρέθηκε πολύ μεγάλη ποσότητα κεραμικής που θα σήμαινε πως ο χώρος των οικιών θα ήταν γεμάτος αγγεία, εάν όλα προέρχονταν από το εσωτερικό τους.

Η απόθεση κεραμικής που εξετάζεται εδώ αντιπροσωπεύει μαζί με τη «Δυτική Πολύχρωμη απόθεση» τη MM IIIA περίοδο στο Εγχειρίδιο Κεραμικής της Κνωσού (MacGillivray 2007, 144).

Η απόθεση περιελάμβανε π. 6000 όστρακα. Αμφορείς, πρόχοι, καθώς και άλλα αγγεία αποθήκευσης και μεταφοράς διαμορφώνουν το 42% του συνόλου, ενώ η δεύτερη συχνότερη κατηγορία κεραμικής είναι τα αγγεία πόσης και βρώσης –μεταξύ άλλων και κωνικών κυπέλλων– που διαμορφώνουν το 40% του συνόλου. Τα προχυτικά αγγεία είναι λιγότερα, αλλά βρίσκονται αρκετά από αυτά. Ακολουθούν τα μαγειρικά σκεύη ή αγγεία προετοιμασίας φαγητού, καθώς και τα σκεύη ιδιαίτερης χρήσης, όπως λύχνοι, «δισκοπότηρα», αγγεία τύπου κέρνου, κ.ά. Η ποικιλία τύπων προκάλεσε εξαρχής ιδιαίτερη εντύπωση στον Έβανς (1928, 303). Έχει ενδιαφέρον το γεγονός ότι το ρεπερτόριο των αγγείων στις οικίες είναι ιδιαίτερα ποικίλο, συγκρινόμενο μάλιστα με σύγχρονες αποθέσεις του ανακτόρου. Κοινά μοτίβα αποτελούν οι κηλίδες, οι μελανές ταινίες στο χείλος και οι λευκές στιγμές. Υπάρχει προτίμηση στα πιο αυθαίρετα μοτίβα που εφαρμόζονταν γρήγορα στην επιφάνεια των αγγείων.

Η κεραμεική είναι κυρίως άβαφη ή μονόχρωμη, ενώ πολλά από τα μονόχρωμα αγγεία είναι ερυθρού χρώματος. Έπονται τα αγγεία διακοσμημένα σε ρυθμό «ανοικτού επί σκοτεινού» ή «σκοτεινού επί ανοικτού» που απαντούν σε περίπου ίδια ποσοστά. Παρατηρούμε, επομένως, ήδη από την περίοδο αυτή την ισορροπημένη παρουσία των δύο τεχνοτροπιών στη διακόσμηση. Η πολύχρωμη κεραμεική δεν είναι ιδιαίτερα κοινή. Η διακόσμηση που απαντά περισσότερο είναι η κηλιδωτή που ακολουθείται από γραμμικά μοτίβα (απλές οριζόντιες ταινίες στις περισσότερες περιπτώσεις) και λευκές στιγμές σε μελανό βάθος. Τα παραδείγματα σπειρών είναι ελάχιστα και ανήκουν κυρίως στον τύπο της συστρεφόμενης σπείρας. Υπάρχουν και λίγα παραδείγματα σπειρών ανοικτού τύπου. Η κηλιδωτή διακόσμηση εφαρμόζεται συχνά στα άωτα κωνικά κύπελλα, αν και δεν λείπουν παραδείγματα αγγείων μεγάλων ή μεσαίου μεγέθους που διακοσμούνται με κηλίδες (π.χ. αμφορείς με ελλειψοειδές στόμιο). Μεταξύ των αγγείων με διακόσμηση «σκοτεινού επί ανοικτού» ξεχωρίζουν οι σκύφοι, διακοσμημένοι εσωτερικά και εξωτερικά με μοτίβα ή απλές γραμμές (αγγλ. “In and Out” bowls), που θυμίζουν αντίστοιχα από τις οικίες της Ακρόπολης, ιδίως εκείνα του αποθέτη Α΄ (Catling κ.ά. 1979, Εικ. 16). Το υλικό που εξετάζουμε εδώ επιβεβαιώνει την παρουσία του τύπου ήδη στην πρώιμη MM IIIA περίοδο. Η βαφή βέβαια δεν είναι ακόμη στιλπνή, όπως στα καλύτερα παραδείγματα της MM IIIB (Warren 1991, Εικ. 7D-J, Hatzaki 2007, 163-164).

Οι πηλοί δεν διαφέρουν σημαντικά εκτός βέβαια από τα εισηγμένα αγγεία. Η πλειονότητα ανήκει στις γνωστές κνωσιακές μπεζ ή ανοικτές καστανές κατηγορίες, όσον αφορά το χρώμα του πηλού. Εκτός από τους καθαρούς με λίγες προσμίξεις κνωσιακούς πηλούς απαντούν και όστρακα της μαλακής-αμμώδους πορτοκαλόχρωμης ποικιλίας (αγγλ. *soft-sandy orange fabric*) (Macdonald and Knappett 2007, 38).

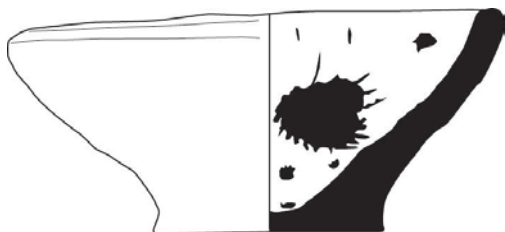
Η εισηγμένη κεραμεική διαμορφώνει το 3% του συνόλου και προέρχεται κυρίως από άλλες θέσεις της μινωικής Κρήτης, όπως τη Φαιστό, την Πεδιάδα, αλλά και τα Μάλια σύμφωνα με μακροσκοπικές παρατηρήσεις. Υπάρχουν και ορισμένες εισαγωγές από την ευρύτερη περιοχή του ΝΑ Αιγαίου και τις Κυκλάδες. Τα περισσότερα εισηγμένα κυκλαδικά αγγεία ανήκουν στην Ερυθρή Κυκλαδική κατηγορία. Κάποια αποτελούν ίσως εισαγωγές από τη Νάξο λόγω της παρουσίας γρανιτικών προσμίξεων στον πηλό τους. Προέλευση από την περιοχή του ΝΑ Αιγαίου έχουν πιθανότατα κάποια χονδροειδή αγγεία με κυλινδρικό κάτω μέρος. Ένα σχεδόν ολόκληρο τέτοιο αγγείο απεικονίζεται στο βιβλίο του Έβανς (Evans 1928, Εικ. 176: D). Ο ίδιος τύπος αγγείου με εγχάραξη Γραμμικής Α΄ βρέθηκε στον αποθέτη του ΝΔ υπογείου της Κνωσού και εκτίθεται σήμερα στο Μουσείο Ηρακλείου. Υπάρχει και η αντίστοιχη κυκλαδική εκδοχή του τύπου από τη φάση Γ΄ του Ακρωτηρίου (Nikolakorouli 2010). Υπάρχουν αρκετά τέτοια αγγεία διασκορπισμένα σε διάφορους αποθέτες της Κνωσού, ενώ έχουν βρεθεί και αντίστοιχα εισηγμένα στο Ακρωτήρι. Πρόκειται για τύπο που προφανώς κυκλοφορούσε στο Αιγαίο την εποχή αυτή. Είναι ένα βαρύ χονδροειδές αγγείο, ιδανικό για ταξίδια μεγάλων αποστάσεων λόγω της σταθερότητας που του εξασφάλιζε το στιβαρό κάτω τμήμα του. Ιδιαίτερου ενδιαφέροντος είναι επίσης κάποιοι αμφορείς με χείλος τετράγωνης τομής που εμφανίζονται συχνά και στο υλικό του ανακτόρου, ιδίως σε εκείνο από το «Δωμάτιο του Ελαιοπιεστηρίου» και τις «Κασέλλες κάτω από το κεντρικό κλιμακοστάσιο». Αποτελούσαν ίσως δοχεία εισηγμένων αγαθών. Η λαβή στο μέσον του λαιμού χαρακτηρίζει σύγχρονα αγγεία από τα Δωδεκάνησα, ιδιαιτέρως

την Κω (Vitale 2006, Εικ. 3). Στο σύνολο βρέθηκαν επίσης εισηγμένα κυλινδρικά φλασκιά σαν εκείνα από τη ΝΔ δεξαμενή του ανακτόρου. Πρόκειται για αγγείο ειδικής χρήσης, εισηγμένου πιθανότατα για το περιεχόμενό του.

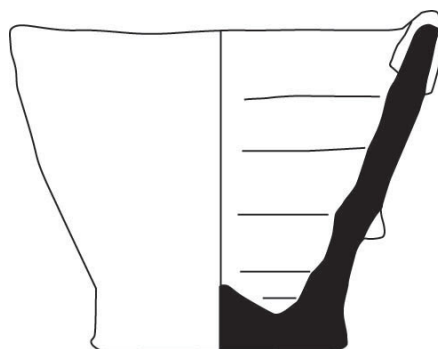
Την περίοδο που εξετάζουμε οι επαφές μεταξύ αιγαιακών θέσεων υπήρξαν ιδιαίτερες εκτεταμένες, όπως προκύπτει από την εξέταση της κεραμικής. Μπορούμε να πούμε με βεβαιότητα πως η Κνωσός είχε συχνές επαφές με άλλες σημαντικές μινωικές θέσεις, με τη Θήρα, τα Δωδεκάνησα, καθώς και άλλες περιοχές του ΝΑ Αιγαίου. Υπήρχε προφανώς ιδιαίτερο ενδιαφέρον στην εδραίωση και διατήρηση ενός πυκνού δικτύου επαφών με τις θέσεις αυτές. Επιπλέον τα κνωσιακά αγγεία με την ιδιαίτερη τυπολογία και διακόσμησή τους φαίνεται πως αποτελούσαν ήδη πρότυπα προς μίμηση. Αυτό προκύπτει και από τη μελέτη σύγχρονου υλικού από το Ακρωτήρι της Θήρας, όπου απαντούν κνωσιακές εισαγωγές, αλλά και τοπικά αγγεία διαμορφωμένα και διακοσμημένα βάσει κνωσιακών προτύπων (Knappett and Nikolakorouli 2008). Από την περίοδο αυτή και ύστερα φαίνεται πως η Κνωσός κυριαρχούσε στην κεραμική παραγωγή με την περίοδο ακμής της να τοποθετείται στην ΥΜ ΙΑ φάση. Ο ρόλος των ανακτόρων στην οργάνωση και διατήρηση των επαφών υπήρξε προφανώς καθοριστικός.

ΚΕΡΑΜΕΙΚΗ ΤΥΠΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ ΣΥΜΦΩΝΑ ΜΕ ΕΥΡΗΜΑΤΑ ΤΗΣ ΑΠΟΘΕΣΗΣ

- Άωτα κωνικά κύπελλα (Εικ. 2-3): Χωρίζονται επιμέρους σε δύο κατηγορίες, τα πλατιά και τα ψηλά (Hood 1996, Knappett, Mathioudaki and Macdonald 2013, 14). Στο σύνολο που

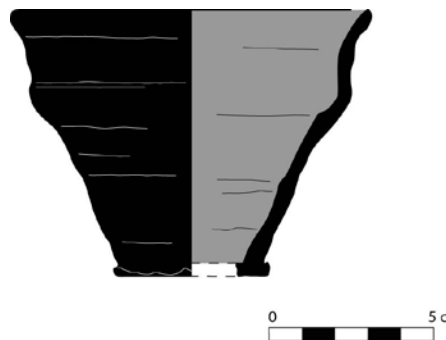

Εικ. 2. Άωτο κωνικό κύπελλο.

Εικ. 3. Ψηλό άωτο κωνικό κύπελλο.

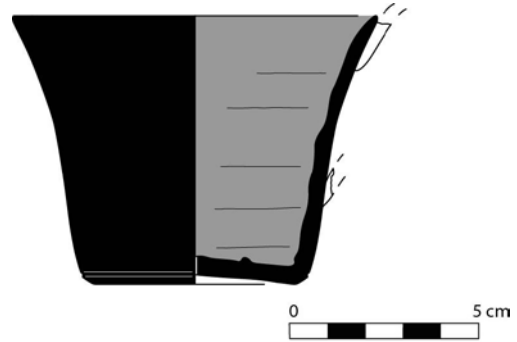
εξετάζουμε τα πλατιά είναι περίπου διπλάσια από τα ψηλά κωνικά κύπελλα. Το χείλος τους είναι συνήθως απλό, αν και υπάρχουν πολλά παραδείγματα με έξω νεύον ή ελαφρώς πεπλατυσμένο χείλος. Τα τελευταία χαρακτηρίζονται στη βιβλιογραφία ως «κύπελλα με έξω νεύον χείλος» (αγγλ. *ledge-rim bowls*). Τα άωτα κωνικά κύπελλα είναι συνήθως διαμορφωμένα στον τροχό, αν και συχνά είναι δύσκολο να διαφοροποιηθεί η τεχνική αυτή από

Εικ. 4. Κύπελλο με ελαφριά τροπίδωση.

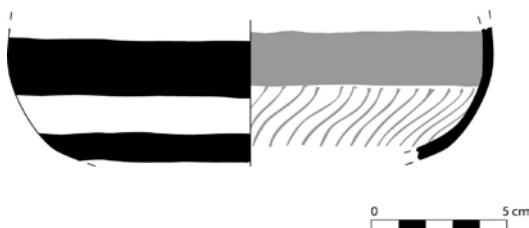
Εικ. 5. Ημισφαιρικό κύπελλο.

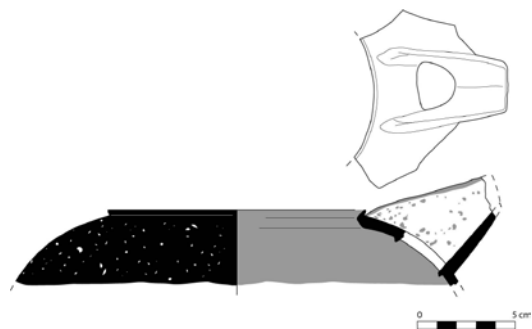
Εικ. 6. Κύπελλο με ευθέα τοιχώματα.

τα αμιγώς τροχήλατα. Τα περισσότερα είναι ακόσμητα ή μονόχρωμα, ενώ πολλά φέρουν κηλιδωτή διακόσμηση.

- Κύπελλα με ελαφριά τροπίδωση (Εικ. 4): Ο τύπος αυτός σχετίζεται με πρώιμα MM IIIA σύνολα στην Κνωσό, όπως δείχνει και η παρουσία του στο «Δωμάτιο του Ελαιοπιεστήριου». Δεν συνεχίζει σε επόμενες περιόδους.
- Ημισφαιρικά κύπελλα (Εικ. 5): Είναι συνήθως μεσαίου ή μεγάλου μεγέθους με έξω νεύον χείλος και λεπτά τοιχώματα. Συχνά το άνω μέρος τους φέρει παράλληλες εγχαράξεις.
- Κύπελλα με ευθέα τοιχώματα (Εικ. 6): Βρίσκονται σε μεγάλη ποσότητα στο υλικό που εξετάζουμε εδώ και εμφανίζονται σχεδόν τόσο συχνά όσο και τα άνωτα κωνικά κύπελλα. Κάποια έχουν λοξότμητες βάσεις, χαρακτηριστικές της περιόδου. Τα περισσότερα διακοσμούνται με λευκές στιγμές ή κηλίδες σε σκοτεινό βάθος, τυπικά μοτίβα της φάσης αυτής, καθώς και με λευκά σπειροειδή μοτίβα, συστάδες καμπύλων γραμμών ή ημικύκλια σε σκοτεινό βάθος.
- Σκυφοειδή κύπελλα (*bowls*) (Εικ. 7): Στο υλικό των οικιών βρίσκονται δύο κατηγορίες σκυφοειδών κυπέλλων: 1. με εσωτερική και εξωτερική διακόσμηση (αγγλ. *In and Out bowls*) και 2. με έξω νεύοντα κοίλα τοιχώματα (αγγλ. *Flaring bowls*). Η παρουσία των πρώτων στο σύνολο αυτό δείχνει ότι ο τύπος διαμορφώθηκε ήδη από τη MM IIIA περίοδο. Τα περισσότερα κοσμούνται με σειρές κρεμαστών ημικυκλίων και πλατιές παράλληλες ταινίες.
- Γεφυρόστομα αγγεία (Εικ. 8): Τα αγγεία με γεφυρόστομη προχολή είναι κυρίως μικρού ή μεσαίου μεγέθους. Τα περισσότερα διακοσμούνται στον ρυθμό «ανοικτού επί σκοτεινού» με γραμμικά ή φυτικά μοτίβα, σπείρες ή κηλίδες.

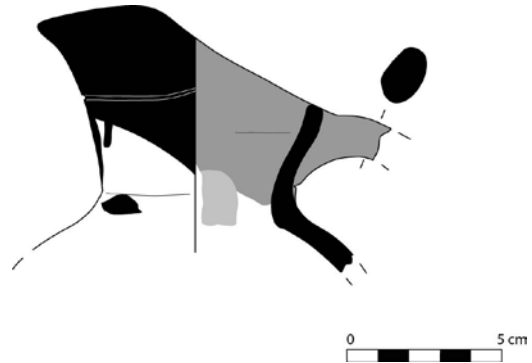
Εικ. 7. Σκυφοειδές κύπελλο.

Εικ. 8. Γεφυρόστομο αγγείο.

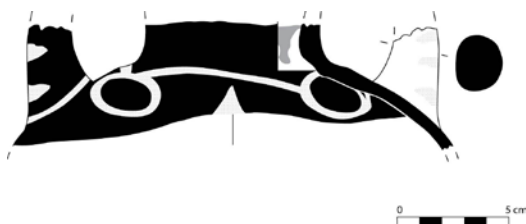

Εικ. 9: Πρόχειλη πρόχους.

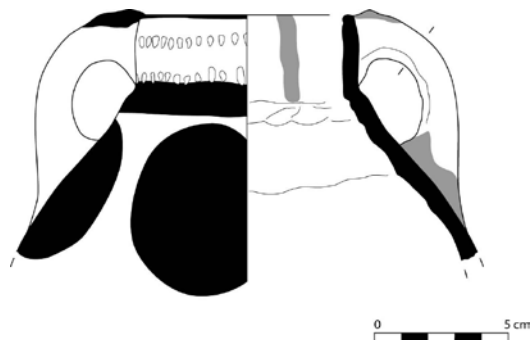

Εικ. 10: Λοξότμητη πρόχους.

- Πρόχειλες πρόχοι (Εικ. 9): Συγκαταλέγονται στα νέα σχήματα της περιόδου. Ωστόσο δεν είναι ακόμη κοινές και έχουν συνήθως μικρό μέγεθος. Διακοσμούνται με ποικιλία μοτίβων και σε κάποιες περιπτώσεις με πολύχρωμη διακόσμηση.
- Πρόχοι (Εικ. 10): Διαιρούνται κυρίως σε δύο τύπους σύμφωνα με τη μορφή της προχοής: 1. τις λοξότμητες που είναι περισσότερες και 2. εκείνες με χροανοειδές στόμιο. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχει η παρουσία της πρόχου με τρεις λαβές που θεωρείται χαρακτηριστική της περιόδου. Κοσμούνται και στους δύο ρυθμούς με ποικίλα μοτίβα (πτυχωτό, λευκές στιγμές, παράλληλες ταινίες, καταλειβάδες, κ.ά.).
- Αμφορείς με ελλειψοειδές στόμιο (Εικ. 11): Το σχήμα αυτό υπερβαίνει στον αριθμό τις πρόχους και τα γεφυρόστομα αγγεία και είναι ιδιαίτερως συχνό στο σύνολο που εξετάζουμε. Και πάλι οι δύο διακοσμητικοί ρυθμοί απαντούν σε ισάριθμες περιπτώσεις με ποικίλα μοτίβα (σπείρες ανοικτού τύπου, γραμμικά, κηλίδες, φυτικά, πλατιές ταινίες, κ.ά.).
- Σταμνόσχημα αγγεία (*jars*) (Εικ. 12): Τμήματα σταμνόσχημων αγγείων είναι ιδιαίτερα συχνά στο υλικό των οικιών και ανήκουν σε αγγεία συνήθως μεγάλου μεγέθους που χρησίμευαν ίσως ως δοχεία αγαθών. Είναι χειροποίητα ή διαμορφωμένα με «κουλούρες» που διακρίνονται στην τομή των οστράκων. Αρκετά είναι ακόσμητα ή μονόχρωμα, ενώ τα μισά εξ αυτών φέρουν διακόσμηση «σκοτεινού επί ανοικτού» (ταινίες, καταλειβάδες, φυτικά μοτίβα, κύκλους ή σπείρες).

Εικ. 11. Αμφορέας με ελλειψοειδές στόμιο.

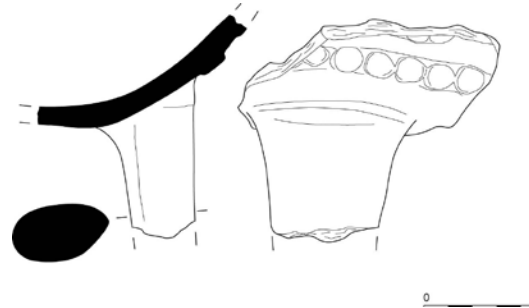
Εικ. 12. Σταμνόσχημο αγγείο.

Εικ. 13. Μαγειρικό σκεύος.

- Μαγειρικά σκεύη (Εικ. 13-14): Τα σκεύη αυτά είναι συχνά σε αντίθεση με αυτό που παρατηρείται σε ανακτορικό υλικό της περιόδου. Τα μισά περίπου είναι τριποδικές χύτρες με βαθύ σώμα και τα άλλα μεσαίου ή μεγάλου μεγέθους ταψιά.

- Σκεύη ειδικής χρήσης (Εικ. 15-16): Στην κατηγορία αυτή συγκαταλέγονται κύπελλα τύπου δισκοπότηρου, αγγεία με ψηλό στέλεχος, δίσκοι, λύχνοι και τριποδικές τράπεζες. Τα περισσότερα εξ αυτών απεικονίζονται στο βιβλίο του Έβανς. Ιδιαίτερης μνείας χρήζουν τα εισηγμένα κυλινδρικά φλασκιά που προαναφέρθηκαν.

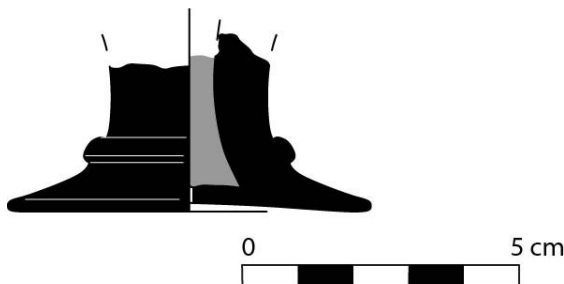

Εικ. 14. Μαγειρικό σκεύος.

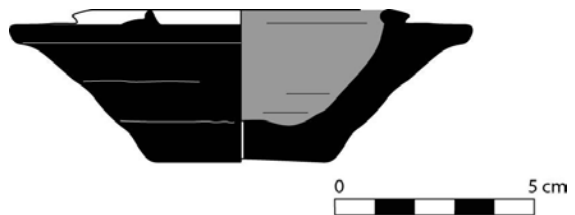
ΣΥΓΚΡΙΣΗ ΜΕ ΣΥΓΧΡΟΝΕΣ ΑΠΟΘΕΣΕΙΣ

Μπορούμε να συγκρίνουμε το υλικό της απόθεσης που εξετάζουμε εδώ με σύγχρονες κωνισακές αποθέσεις. Η κεραμική έχει αξιοσημείωτα παράλληλα με:

- εκείνη από το «Δωμάτιο του Ελαιοπιεστηρίου» και της «Αποθήκης των Πίθων με τα Μετάλλια» που έχει αποδοθεί στην πρώιμη MM IIIA περίοδο (Knappett κ.ά. προσεχής δημοσίευση). Άωτα κωνικά κύπελλα με σπειροειδείς αυλακώσεις στο εσωτερικό τους είναι ιδιαίτερως κοινά και στους δύο αποθέτες. Επίσης απαντούν οι ίδιοι ακριβώς τύποι κυπέλλων με συχνή την κηλιδωτή διακόσμηση. Ωστόσο αγγεία μεγαλύτερα σε μέγεθος

Εικ. 15. Κύπελλο τύπου «δισκοπότηρου».

Εικ. 16. Λύχνος.

είναι συχνότερα στο υλικό των δύο οικιών σε σχέση με αυτό του ανακτόρου, όπου επικρατούν τα άωτα κωνικά κύπελλα.

- το σύνολο που βρέθηκε στις ΝΔ οικίες από το κατώτερο στρώμα της τομής S.V 4.2 και περιγράφεται ως «απορρίμματα από το στρώμα καταστροφής» (Macdonald 2013, Εικ. 2.2). Το σύνολο αυτό χρονολογείται επίσης στην πρώιμη MM IIIA περίοδο.
- τη λεγόμενη «Δυτική Πολύχρωμη απόθεση» (υλικό από τις Δυτικές Κουλούρες του ανακτόρου), που θεωρείται πως διαμορφώθηκε από τον καθαρισμό του σχετικού οριζοντα καταστροφής (MacGillivray 1998). Ωστόσο ο χαρακτήρας της μεγάλης αυτής απόθεσης δεν έχει αποσαφηνιστεί και η κεραμική δεν έχει μελετηθεί λεπτομερώς.
- υλικό από τις Οικίες της Ακρόπολης που περιελάμβανε στρωματογραφημένη MM III κεραμική (Catling κ.ά. 1979). Ωστόσο, υπάρχει σημαντική διαφοροποίηση απόψεων σχετικά με τη χρονολόγηση των διαφόρων στρωμάτων των οικιών. Το υλικό των Οικιών της Ακρόπολης αντιμετωπίζεται γενικά ως οικιστικό και ως εκ τούτου σχετίζεται με την κεραμική που εξετάζουμε, εφόσον είναι ενδεικτικό της τυπολογίας που θα ανέμενε κανείς από ένα οικιστικό σύνολο (cf. Catling κ.ά. 1979, Εικ. 22: 140, 25: 164, 26: 165, 28: 181-2).
- κεραμική από το λεγόμενο «Baulk II: Level 4» του οικοπέδου Βλαχάκη στην Κνωσό που χαρακτηρίζεται ως «MM IIIA ύστερο» στην ακολουθία της θέσης (Rethemiotakis and Warren 2014). Το συγκεκριμένο στρώμα κεραμικής, αν και αντιμετωπίζεται ως ύστερο MM IIIA από τους ανασκαφείς, έχει αρκετά παράλληλα με αυτό που παρουσιάζεται εδώ.

ΓΕΝΙΚΟΤΕΡΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Στη ΝΑ γωνία του ανακτόρου, στο σύνολο που εξετάζουμε, έχουμε στοιχεία που μαρτυρούν ενδεχομένως μια σεισμική καταστροφή. Βασιζόμενος σε μεγάλο βαθμό στο υλικό αυτό ο Έβανς διαμόρφωσε τη θεωρία του για τους σεισμούς και την επίδρασή τους στη στρωματογραφία και εν γένει στην ιστορία του ανακτόρου. Επίσης σύμφωνα με το υλικό αυτό τοποθέτησε τη «Νέα Εποχή» του ανακτόρου της Κνωσού στη MM IIIB περίοδο. Οι τελευταίες μελέτες κεραμικής από το ανάκτορο δείχνουν ότι η σημαντική αυτή μετάβαση τοποθετείται στη MM IIIA (Macdonald 2017, Knappett κ.ά., προσεχής δημοσίευση). Το ανατολικό τμήμα του ανακτόρου τροποποιήθηκε σημαντικά την περίοδο αυτή. Ο σεισμός έπαιξε πιθανότατα καταλυτικό ρόλο στην ανακατασκευή και διαμόρφωση τμημάτων του ανακτόρου και των οικιστικών μονάδων γύρω από αυτό.

Η διαμόρφωση των Νέων Ανακτόρων, που υπήρξε πιθανότατα σταδιακή, είναι σημαντικός σταθμός στην ιστορία της μινωικής Κρήτης. Την περίοδο αυτή έγινε βαθιά αναδιαμόρφωση της πολιτικής και οικονομικής ιεραρχίας και ταυτόχρονα εδραίωση φορέων εξουσίας. Η καταστροφή πολλών μινωικών θέσεων στο τέλος της MM IIB δείχνει ότι η Κνωσός, ανακάμπτοντας γρήγορα από αντίστοιχες καταστροφές στην ίδια ή ελαφρώς μεταγενέστερη περίοδο, υπήρξε τουλάχιστον για κάποιο διάστημα ο μοναδικός ενεργός φορέας ανακτορικής εξουσίας. Το ανάκτορο της Κνωσού βρισκόταν σε εξαιρετικά καλή κοινωνικο-οικονομική και πολιτική θέση και, επομένως, δεν καθυστέρησε διόλου στη διαμόρφωση συνθηκών

ανάκαμψης και ανάληψης έργου μεγαλύτερης κλίμακας. Την ίδια περίοδο κοντινοί οικισμοί εμφάνισαν έντονες κνωσιακές επιδράσεις στον υλικό πολιτισμό τους. Τότε χρονολογείται και το ανάκτορο του Γαλατά που έχει υποστηριχθεί ότι διαμορφώθηκε ως ένδειξη κνωσιακής επιρροής στην ευρύτερη περιοχή (Rethemiotakis and Christakis 2013). Πρόκειται επομένως για μια περίοδο επέκτασης της πολιτικής επιρροής της Κνωσού, όταν πλήθος άλλων θέσεων προσπαθούσαν να συνέλθουν από καταστροφές.

Μια γενικότερη παρατήρηση που σχετίζεται με την επαναχρονολόγηση σημαντικών κεραμικών συνόλων είναι η δυνατότητα βελτίωσης του συστήματος σχετικής χρονολόγησης που μας παρέχουν. Η πρωιμότερη χρονολόγηση κνωσιακών συνόλων, κυρίως στη MM IIIA περίοδο που διαιρείται πλέον σε πρώιμη και ύστερη φάση, και ο επαναπροσδιορισμός της «Νέας Εποχής» του Έβανς έχουν συνέπειες όχι μόνο για την εσωτερική ακολουθία της Κνωσού και τη μινωική περιοδολόγηση, αλλά και για τη σχετική χρονολόγηση σε ευρύτερο αιγιακό επίπεδο μέσω των συγχρονισμών των κεραμικών ακολουθιών.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Elisabeth Catling, Hector Catling, David Smyth, Glynis Jones and R. E. Jones (1979), «Knossos 1975: Middle Minoan III and Late Minoan I Houses by the Acropolis», *BSA* 74, 1-80.
- Arthur John Evans (1928), *The Palace of Minos at Knossos*, τ. II.1, London.
- Eleni Hatzaki (2007), “Neopalatial (MM IIIB-LM IB): KS 178, Gypsades Well (Upper Deposit) and SEX North House Groups”, Nicoletta Momigliano (ed.), *Knossos Pottery Handbook: Neolithic and Bronze Age*, British School at Athens Studies Series vol. 21, Cambridge, 151-196.
- Sinclair Hood (1996), “Back to basics with Middle Minoan IIIB”, D. Evely, I.S. Lemos and S. Sherratt (eds.), *Minotaur and Centaur: Studies in the Archaeology of Crete and Euboea presented to Mervyn Popham*, Oxford, BAR-IS 638, 10-16.
- Carl Knappett, Iro Mathioudaki and Colin Macdonald (2013), «Stratigraphy and ceramic typology in the Middle Minoan III palace at Knossos», Colin F. Macdonald and Carl Knappett (eds.), *Intermezzo, Intermediacy and Regeneration in Middle Minoan III Crete*, British School at Athens Studies Series vol. 21, Cambridge, 9-19.
- Carl Knappett, Colin Macdonald and Iro Mathioudaki (προς δημοσίευση), *From First to Second Palace at Knossos: an integrated ceramic and architectural study of Evans’s MM III deposits from the Palace of Minos*.
- Carl Knappett and Irene Nikolakopoulou (2008), “Colonialism without colonies? A Bronze Age case study from Akrotiri, Thera”, *Hesperia* 77, 1-42.
- Joseph Alexander MacGillivray (1998), *Knossos: Pottery Groups of the Old Palace period*, British School at Athens Studies Series vol. 5, London.
- Joseph Alexander MacGillivray (2007), “Protopalatial (MM IB-MM IIIA): Early Chamber beneath the West Court, Royal Pottery Stores, the Trial KV, and the West and South Polychrome Deposits Groups”, Nicoletta Momigliano (ed.), *Knossos Pottery Handbook: Neolithic and Bronze Age*, British School at Athens Studies Series vol. 21, Cambridge, 105-149.
- Colin F. Macdonald and Carl Knappett (2007), *Knossos: Protopalatial deposits in Early Magazine A and the South-West Houses*, British School at Athens Supplementary vol. 41, Oxford.

- Colin F. Macdonald (2013), "Between Protopalatial houses and Neopalatial mansions: an 'intermezzo' southwest of the palace at Knossos", Colin F. Macdonald και Carl Knappett (eds.), *Intermezzo, Intermediacy and Regeneration in Middle Minoan III Crete*, British School at Athens Studies Series vol. 21, Cambridge, 21-30.
- Colin F. Macdonald (2017), "Punctuation in Palatial Prehistory: earthquakes as the stratigraphical markers of the 18th-15th centuries B.C. in Central Crete", Simmon Jusseret and Manuel Sintubin (eds.), *Minoan Earthquakes: Breaking the Myth through Interdisciplinarity*, Leuven, 328-358.
- Duncan Mackenzie (1922), *Daybook: Campaign of 1922*.
- Irene Nikolakopoulou (2010), "Middle Cycladic iconography: a social context for 'a new chapter in Aegean art'", Olga Krzyszkowska (ed.), *Cretan Offerings: Studies in Honour of Peter Warren*, London, 213-222.
- Giorgos Rethemiotakis and Peter M. Warren (2014), *Knossos: A Middle Minoan III building in Bougada Metochi*, British School at Athens Studies Series vol. 23, London.
- Giorgos Rethemiotakis and Kostis Christakis (2013), "The Middle Minoan III period at Galatas: pottery and historical implications", Colin F. Macdonald and Carl Knappett (eds.), *Intermezzo, Intermediacy and Regeneration in Middle Minoan III Crete*, British School at Athens Studies Series vol. 21, Cambridge, 93-105.
- Salvatore Vitale (2006), "L'insediamento di 'Serraglio' durante il Tardo Bronzo. Riesame dei principali contesti portati alla luce da Luigi Morricone tra il 1935 et il 1946", *Annuario della Scuola Archeologica di Atene* Vol. LXXXIII, 71-94.
- Peter M. Warren (1991), "A new Minoan deposit from Knossos, c. 1600 B.C. and its wider relations", *BSA* 86, 319-340.